

016:8

№ 14

016:82(575.1)

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН
МИЛЛИЙ КУТУБХОНАСИ

ДАВЛАТ АРБОБИ, ТАРИХЧИ ВА
АДИБ

*Абулғозий Баҳодирхон таваллудининг
400 йиллиги муносабати билан*

Методик-библиографик қўлланма

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси нашриёти

Тошкент – 2005

2091029

78.342

Д 14

Илмий-методик бўлим томонидан тайёрланди

Тузувчи

Муҳаррир

Масъул муҳаррир

Магнн терувчи

М.Матмурадова

Ҳ.Маматраимова

О.Қиличбоев

З.Жалилова

Д 14

Давлат арбоби, тарихчи ва адиб: Абулғозий Баҳодирхон таваллудининг 400 йиллиги муносабати билан: *Метод.-библиогр. қўлл. /Тузувчи М.Матмурадова; Муҳаррир Ҳ.Маматраимова.- Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий к-наси.-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий к-наси нашриёти, 2005.- 48 б.*

КБК 78.342+63.3 (5У)

Шарқ халқлари тарихи, маданияти, адабиётининг ўтқир билимдони, маърифатпарвар, давлат арбоби ва олимларидан бири Абулғозий Баҳодирхон таваллудининг 400 йиллигига бағишланган ушбу методик-библиографик қўлланма тарихчи ва адиб ижодини, меросини чуқур ўрганиш, тарғиб ва ташвиқ қилишда кутубхона ходимларига ёрдам бериш мақсадида тузилган. Унда кутубхоначилар ўтказиши мумкин бўлган тадбирлар туркуми хақида маълумотлар берилган.

© Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005 й.

МУҚАДДИМА

*Тарих - халқ маънавиятининг
асосидир.*
И.Каримов*

Мустақилликка эришганимиздан кейин халқимизнинг ўз юрти, тили, маданияти, қадриятлари, тарихини билишга, ўз лигини англашга қизиқиши ортиб бормоқда.

Жумладан, авлод-аждоди кимлигини, насл-насабини, ўзи туғилиб вояга етган қишлоқ, шаҳар, шунингдек, Ватани тарихини билишни истайди.

Ўзбек ўз тарихини жуда юзаки биларди, баъзиларимиз эса умуман билмаймиз. Ҳолбуки Наршахий, Рашидиддин, Шарафиддин Али Яздий, Абдураззоқ Самарқандий, Мирхонд, Хондамир, Абулғозий, Баёни, Ибрат каби улуғ муаррих боболаримиз Ватанимиз, халқимиз тарихини ҳалоллик билан ҳаққоний ёзиб қолдирганлар.

Миллий ўзлигимизни англаш, миллий туйғуларимизни тиклаш, тарихимизни чуқур ўрганиш зарурияти юзага келди. Жумладан, бугунги кунда қадимий бой ва бебаҳо адабий меросимизни, тарихимизни, ўтмишда яшаб ижод этган, тарихимиз, адабиётимиз ва маданиятимиз хазинасига муносиб ҳисса қўшган алломалар, олимлар, шоир ва адибларимизнинг ҳаёти ва ижодини чуқур ва атрофлича ўрганиш ҳам миллий қадриятларимизни тиклаш ва улар қолдирган дурдона асарларни тарғиб қилишдан иборат. Шу жиҳатдан қараганда ўзининг ижоди билан маданиятимиз, илм-фанимиз хазинасига муносиб ҳисса

* Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ.-Т.: Шарқ, 1998.-Б.21.

кўшган Абулғозий Баҳодирхон ва унинг асарларини ўрганиш ҳам катта аҳамиятга моликдир.

Абулғозий Баҳодирхон Шарқ халқлари тарихи, маданияти, адабиётининг ўткир билимдони, давлат арбоби сифатида жаҳон илм-фани, айниқса ўзбек халқи маданиятига беҳад катта ҳисса қўшган олим ҳамдир.

Ҳақиқатан ҳам Абулғозий Баҳодирхон XVI – XVII асрлар тарихчисининг йирик бетакрор вакилидир. У илм-фан, ўзбек маданияти ривожига муносиб ҳиссасини қўшган улуғ сиймодир.

2005 йил август ойида Абулғозий Баҳодирхон таваллудига 400 йил тўлади. Ўзбек халқи бу санани нишонлайдилар, чунки муаллиф ижоди кўпчиликни мафтун этиб келган, унинг асарлари жаҳон тиллари ва қардош халқлар тилларига таржима қилинган.

Республика кутубхоналарининг вазифаси китобхоналар дикқатини Абулғозий Баҳодирхон ижодига жалб қилиш ва унинг ижодини кенг тарғиб қилишдан иборат.

Бу ишда кутубхоналар адабиётлар тарғиботининг китоб тақдими, илмий-амалий конференция, китобхоналар конференцияси, савол-жавоб кечалари, давра суҳбати, билимдонлар беллашуви, мавзули ва мунозара кечалари, учрашув кечаси, хотира соати, китоб кўрғазмаси, асарларининг обзори сингари турли-туман шакл ва усулларидан фойдаланишлари мумкин.

Бундай тадбирлар туркумини ташкил этиш учун адабиётшунослар, тилшунослар, тарихчилар, диншунослар, ўлкашунослар, ёзувчи ва шоирлар, журналистлар ҳамда тарих ва адабиёт ўқитувчиларини жалб қилиш лозим.

Кутубхоналарга “Маънавият ва маърифат” жамоатчилиқ марказининг жойлардаги бўлимлари, “Маҳалла”, “Олтин мерос”, “Соғлом авлод учун”, “Нуроний” жамғар-

малари, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, тарихчилар, тилшунослар, адабиётшунослар, географлар, диншунослар, хотин-қизлар кўмиталари, журналистлар, ўлкашунослик музейлари ходимлари билан ҳамкорликда оммавий тадбирларни ташкил этишлари ва ўтказишларини маслаҳат берамиз.

Ушбу методик-библиографик қўлланмада кутубхоналарда тарихчи ва адибнинг 400 йиллигига бағишланган тадбирларни ўтказишга кутубхоначиларга ёрдам бериш мақсадида китобхонлар билан ишлашнинг айрим шакллари кўриб чиқилган.

Изоҳ: Берилган маълумотларга қараганда, айрим манбаларда Абулғози Баҳодирхон 1603 йил 12 август яна 23 августда таваллуд топган деб кўрсатилган. Тарих фанлари номзоди Қувомиддин Муниров “Буюк сиймолар, алломалар” (1997), “Маънавият юлдузлари”, “Хоразмда тарихнавислик” рисолаларида (1999, 2001, 2002) 1605 йил 23 августда таваллуд топган деб кўрсатилган. Шунингдек, Абулғозий Баҳодирхон айрим манбаларда “Абулғози” ва “Абулғозий” шаклларида ҳам берилган. Унинг “Шажараи тарокима”, “Шажараи турк” асарлари мустақиллик йилларидаги нашрларида “Шажарайи турк” (1992), “Шажарайи тарокима” (1995) деб берилган.

Ушбу методик-библиографик қўлланмада Қувомиддин Муниров берган маълумотларга таянган ҳолда Абулғозий Баҳодирхон 1605 йил 23 августда таваллуд топган деб берилди.

Шунингдек, Абулғозий Баҳодирхоннинг илмий ишлари ва асарларига берилган баҳолар муаллифлар томонидан қандай шаклда берилган бўлса уларни шундай беришга ҳаракат қилдик.

Абулғозий Баходирхон ҳаёти ва фаолияти (1605 – 1664)

Бинни Оқатойхон бинни Ҳожимуҳаммад бинни Арабмуҳаммад Абулғозий Хоразмий ҳам олим, тарихнавис, адиб, тилшунос, шоир ва давлат арбоби сифатида жаҳон илм-фани, айниқса Ўзбек халқи маданиятига беҳад катта ҳисса қўшганлардан биридир.

Абулғозий Баходирхон Хоразм хукмдори Араб Муҳаммадхоннинг тўртинчи ўгли бўлиб, ўз асарларида таржимаи ҳолига оид анча маълумотларни келтирган.

Муаллиф таваллуд санасини қуйидагича баён этади: “Урганч вилоятида тарих ҳижрий минг тақи ўн тўртда (1605 – 1606) асад буржи ва рабиъ ал-аввал ойининг ўн бешида душанба кун офтоб бирлан барсбар тулуъ қилибмиз”^{*}.

Абулғозий “Шажарайи турк” асарида ўзи ҳақида шундай деб ёзган: “Бу фақирга, – худойи таоло иноят қилиб кўп нимарса берган турур. Хусусан уч хунар берган турур. Аввал сипоҳийгарликнинг қонуни ва йўсуниким нечук отланмоқ ва юрумак ва ёвға ёсоқ ясамоқ, кўп бирлан юруганда нечук қилмоқ. Дўстга, душманга нечук сўзлашмоқ. Иккинчи маснавийёт ва қасоид ва ғазалиёт ва муқаттаъот ва рубоийёт ва барча ашъорни фаҳхламаклик, арабий ва форсий ва туркий лугатларинин маъносини билмаклик. Учинчи, одам аҳдиндин, то бу дамғача Арабистонда, Эрон ва Туронда ва Мўғулистонда ўтган

^{*} Абулғозийхон. Шажарайи турк /ЎзР Фанлар академияси Абу Райхон Беруний ном. Шарқшунослик ин-ти, кўлзма инв.№ 851. в: 168б-169а; Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик: (XVII-XIX ва XX аср бошлари).- Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти. 2002.- Б.25.

подшоҳларнинг отлари ва уларнинг ва салтанатларининг кам ёки зиёдин билмаклик”^{*}.

Абулғозийнинг отаси Араб Муҳаммадхон, онаси Мехрибону хоним бўлиб, Жонғози султоннинг кизи бўлган.

У 6 ёшига қирганда онаси вафот этади. Абулғозий 16 ёшигача Урганчда отаси қўлида тарбияланган.

Берилган маълумотларга кўра Араб Муҳаммадхон, Абулғозийхон, Асфандиёр ва Шариф Муҳаммадлар билан Ҳабаш ва Элбарс ўртасида низо кучайиб икки орада уруш воқеъ бўлади. Ушбу урушда енгилган Араб Муҳаммадхон қўлга тушади ва кўзи кўр қилинган. Машаққатлар билан сувдан кечиб ўтган Абулғозий аввал Катга, сўнгра Бухорога, Имомкулихон ҳузурига қочиб борган. Хоннинг бошқа ўғиллари эса Исфандиёр султон, Шариф Муҳаммад султон ва Хоразмшоҳ султон Хазараспга борганлар ва унинг мустаҳкам қалъасига яширинганлар. Ҳабаш билан Элбарс қирқ кунлик қамалдан кейин отаси Исфандиёр, инилари Шариф Муҳаммад султонга Катни инъом қилган. Хоразмшоҳ султон билан Афғон султонни Хивага жўнатган.

Бироқ Исфандиёр султон Маккага бормади, у тўғри Исфaxonга, шоҳ Аббос I ҳузурига боради ва унинг ёрдами билан 1623 йилда Хива тахтини эгаллаган. Абулғозий бундан хабар топиб, шу йилиёқ Хоразмга қайтиб борди. Исфандиёрхон унга Урганчни беради. Орадан тўрт йил ўтиб, 1627 йили хон билан оралари бузилиб, Абулғозий Туркистонга Эшимхон ҳузурига қочиб борган. Кўп ўтмай уни Турсунхон Тошкентга олиб келади. У Тошкентда икки йил яшаган ва Турсунхоннинг ўлиmidан кейин яна

* Баходирхон Абулғозий. Шажарайи турк: Ўрта ва катта мактаб ёшидаги болалар учун /Масъул муҳаррир ва сўз боши муаллифи Б.А.Аҳмедов; Нашрга тайёрловчилар: Қ.Муниров, Қ.Маҳмудов.-Т.: Қўлпон, 1992.-Б.3.

Бухорога, Имомқулихон хузурига борган. Бирок, у Бухорода кўп қолмаган. Ўша йили хондан норози бўлган хивалик туркманларнинг чақириғи билан яна Хоразмга қайтиб борган. Исфандиёр ўша вақтда Хазораспда турар эди. Икки ой давом этган борди-келдидан кейин унга Хивани топширишга мажбур бўлган. Бирок пайт пойлаб юрган Исфандиёр орадан олти ой ўтгач, уни ўша вақтларда Эрон подшоҳи тасарруфига гушиб қолган Нисо билан Дарунга (Ашхобод билан Қизиларват ўргасида жойлашган манзилгоҳ) Боскин қилишда айблаб ҳибсга олган ва Эрон шоҳи Сафий I (1627 – 1642) хузурига омонат тарзида жўнатиб юборган.

Манбаларда берилган маълумотларга кўра Абулғозий Эронда қарийб 10 йил (1630 – 1639) махсус назоратчилар кўли остида Исфохонга яқин жойлашган Табораҳ қалъасида тирикчилик ўтказган. 1639 йили ёз кунларидан бирида у тутқунликдан қочиб қутулишга муваффақ бўлади. Анча тараддуд ва машаққатлар чекиб, икки ярим йилда, 1642 йили Орол ўзбеклари орасига келиб қолган. Ороллик ўзбеклар 1643 йили Абулғозийни хон қилиб кўтарганлар. Орадан бир йил ўтгач, 1644 йили, у кўпчилик рақибларини енгиб, Хоразм тахтини эгаллашга мушарраф бўлган.

Абулғозийхон йигирма (1644 – 1664) йил давомида тарқоқ ҳолатга келиб қолган Хоразм давлатини мустақил ва марказлашган давлатга айлантиришга эришган.

У мамлакатни иқтисодий ва маданий жиҳатдан мустаҳкамлаган.

Абулғозий ҳукмдор бўлиши билан бир қаторда олим, тарихчи ва адиб ҳам бўлган.

У Хоразмда илм-фанни тараққий эттириш ва маданиятни яхшилаш мақсадида ўз саройига илғор фикрли олим у уламолар, шоиру бастакорлар, меъмору наққошлар,

табиблар, тарихнавислар, адиблар, ҳаттотлар ва бошқа касб эгаларини тўплаган. У шунингдек, Хива, Орол ва Вазир шаҳарларида бир қатор бинолар, Шоҳобод, Ғозиобод каналларини, масжидлар, турар-жойлар курдирган, ободончилик, деҳқончилик ишларига алоҳида эътибор берган. Унинг бевосита раҳбарлигидаги лойиҳа асосида Хива қалъаси ичида ерости оқава сувидан фойдаланиб, бекик канализация тармоғи бунёд қилинган. У Хивада отаси Араб Мухаммадхон хотирасига ҳашаматли улкан мадраса курдирган. Баъзи берилган маълумотларга кўра, Абулғозий бироз муддат шу мадрасада талабаларга дарс ҳам берганлар.

Абулғозий Бухорода, Тошкентда ҳамда Эронда бўлган чоғларида кўпинча илғор фикрли олимларнинг тарихий асарлари билан танишади. Ушбу ҳол Абулғозийда илмий дунёқарашининг шаклланишида ва унинг кейинчалик ўз замонасининг маърифатпарвар кишиларидан бўлиб етишишида катта роль ўйнаган.

Жумладан, у Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, эронлик машҳур тарихчи Рашидиддиннинг “Жомеъ-ул-таварих” (“Тарихлар мажмуаси”), Биноийнинг “Шайбонийнома”, Мирхонднинг “Равзотус-сафо”, Бобурнинг “Бобурнома”, Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Абдуллонома”, Гулбаданбегимнинг “Ҳумоюннома”, Мухаммад Солихнинг “Шайбонийнома” асарлари, Хондамир, Зайниддин Восифий, Абдураззоқ Самарқандий, Жувайний, Ибн Арабшоҳ каби муаррихларнинг китобларини ўқиб чиқиш бахтига муяссар бўлган.

Абулғозий ўз даврига қадар Хоразмга оид дурустроқ бир тарих китоби бўлмаганлиги учун XVI – XVII асрлар воқеаларига бағишланган тарихий китобга эҳтиёж сезади. Ана шундай ниятда у катта иштиёқ билан “Шажарайи тароқима” (“Туркманлар тарихи” ёки

“Туркманлар шажараси” 1661 й.) ва “Шажарайи турк” (“Турк сулоласи тарихи” ёки “Турклар шажараси” 1664 й.) каби нодир асарлар ёзди ва Хоразм тарихнавислик мактабига асос солди.

Муаллиф “Шажарайи тарокима” (“Туркманлар шажараси”) асарида туркий қабилаларнинг, хусусан, туркман халқининг келиб чиқиши ҳақида қимматли маълумотлар беради. Асарда барча туркий халқларнинг афсонавий подшоси Ўғузхон ва унинг авлоди, тарихи, шунингдек, туркман уруғлари (солур, бояндур, така, ёвмут, тевачи, хизр эли, сарик, Али эли, ёзир, эрсори ва бошқаларнинг) келиб чиқиши қисқа тарзда баён этилган. Ушбу асарда туркман халқи яратган кўпгина ривоят ва ҳикоятлар, афсонавий Ўғуз-туркман, Дада Қўрқут ҳақидаги эртак ва афсоналар, шеърлар ўрин олган.

Шунингдек, асарда тарихий этногенезини кўрсатиб ўтилган ва Ўзбек ҳамда туркман халқлари ўртасида иноқлик ўрнатилиши таъкидланган.

Ушбу асар XVI – XVII асрлар тарихини текшириш ва ўрганишда муҳим тарихий манба сифатида ҳозиргача ўз аҳамиятини йўқотмаган. “Шажарайи тарокима” фақатгина муҳим тарихий манба бўлиб қолмасдан, қимматбаҳо адабий ёдгорлик ҳамдир.

Абулғозий Баҳодирхоннинг иккинчи йирик асари “Шажарайи турк”дир. Муаллиф асарни ёзиб битира олмайди. Унинг вафотидан сўнг ўғли Анушахоннинг топширини билан Урганч муллаларидан бири, Абулғозининг қариндoshi Маҳмуд ибн Муҳаммад Урганжий китобнинг ёзилмай қолган 21 саҳифасини ёзади. Бу ҳақда асарда мана бу қайд бор: “Маълум бўлсинким, Абулғозихони жаннат макон бу китобни тасниф қилиб ярмига етканда хаста бўлдилар, ўғилларига васият қилиб турурларким, бу китобни нотаом қўйманг, итмомиға саъй (ҳаракат) қилинг. Ул

сабабдин Абулмузаффар валмансур Анушахон ибн Абулғозихон мархум ва мағфурий, бу бандаи бебизоат ва каминайи беистиоат Махмудий ибн мулла Муҳаммад замон Урганчий бўлғайман, “бу китобни итмомиға еткур”, деб ҳукм қилдилар”.

Муаллиф “Шажарайи турк”нинг ёзилиш сабаблари ҳақида ўзи муқаддимада шундай ёзади: “Аммо бизнинг акаларимизнинг беғарволики ва Хоразм халқининг бевуқуфлики, бу икки сабабдан, бизнинг жамоатимизни Абдуллахоннинг оталари бирлан бизнинг оталаримизнинг айрилиған еридан то бизга келгунча тарихларини битмай эрдилар. Бу тарихни бир кишига таклиф қилади деб фикр қилдук. Ҳеч муносиб киши топмадук. Зарур бўлди. Ул сабабдан ўзимиз айтдук. Туркнинг масали турур: “Ўксук ўз киндигини ўзи кесар”, деган.

“Ҳеч подшоҳ ва амир ва ҳеч ҳақим ва донишманд ўз тарихини ўзи айтган эрмас турур. Бизнинг юртимизнинг ҳавосиндин ва аҳли Хоразмнинг бебизотлигидин ҳеч замонда бўлмаган иш бўлди”.

Абулғозий “Шажарайи турк” асарида ўз ота-боболарининг шажарасини, ҳукмдорларнинг силсиласини тарихий воқеалар ва кўпинча, афсона ва ривоятлар орқали кизиқарли ва ихчам ёритади.

“Шажарайи турк” асари ёзилиш сабабларини ўзида акс эттирган қисқагина муқаддима ва тўққиз бобдан иборатдир. I бобда Одам Атодан то Мўғулхонгача, II бобда Мўғулхондан Чингизхонгача, III бобда Чингизхоннинг туғилишидан то вафотигача, IV бобда Чингизхоннинг учинчи ўғли Ўгадай Қоон ва унинг Мўғулистонда ҳукмронлик қилган авлоди, V бобда Чигатойхон ва унинг Мовароуннаҳрда подшолик қилган ворислари, VI бобда элхонийлар, VII бобда Жўжихон ва унинг Дашти Қипчоқда подшолик қилган авлоди, VIII бобда Жўжихоннинг ўғли

Шайбонийхоннинг авлодидан Мовароуннахр, Қрим, Козок ва Туронда хон бўлганларнинг зикри ҳамда Жўжихоннинг ўн учинчи ўғли Тўқай Темурнинг наслидан Қрим, Козок ва Мовароуннахрда подшолик қилганлар, IX бобда эса Шайбонийхон авлодидан Хоразмда подшолик қилган авлоди ҳукмронлиги йилларида юқорида таъкидлаб ўтилган мамлакатларда содир бўлган тарихий ижтимоий-иқтисодий воқеалар қисқача баён этилган.

“Шажарайи турк” асари жуда катта бўлмасда тарихий воқеаларнинг баёни билан илмий қимматга эгадир. “Шажарайи турк” Абулғозий Баҳодирхон ижодидагина эмас, балки XVII аср ўзбек маданияти тарихида ҳам улкан ўрин тутган асардир. У тарихий-бадий обида, мемуар китобдир .

Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” асари XVII-XIX асрларда жаҳон илм аҳлининг диққат марказида бўлиб. 1726, 1732, 1770 йилларда немис, француз, инглиз, лотин, татар ва бошқа тилларга таржима қилиниб қайта-қайта нашр этилди. 1825 йили Қозон шаҳрида академик Фрянъ томонидан нашр этилган. 1871 – 1874 йиллар орасида “Шажарайи турк”ни профессор Демезон француз тилига таржима қилади. “Шажарайи турк” таржимаси унга катта шухрат келтиради ва нафақат француз, балки Англия ва Америка халқлари орасида ҳам кенг тарқалади. 1969 йилда Демезон матнини илмий ўрганган профессор С.Н.Иванов “Шажарайи турк” матнининг грамматикаси” очеркини яратди. 1825 йили бу асар С.Г.Саблуков томонидан рус тилига таржима қилинди. Қарийб 330 йилдан сўнг, яъни 1992 йилда Қ.Муниров, Қ.Махмудовлар томонидан нашрга тайёрланиб “Шажарайи турк” асари ўз она тилимизда нашр этилди.

Манбаларда берилган маълумотларга кўра, Абулғозий ўз даврининг билимдон тарихчиси ва қобилият-

ли шоири бўлишидан ташқари, у табобат илми билан ҳам шуғулланганлиги ҳақида маълумот бор. Абулғозий жанглар ва савашларда орттирган жароҳатларини Абу Али ибн Сино, Абдурахмон ва Юсуф табибларнинг табобатга доир асарлари, маслаҳатларига кўра ўзи муолажа қилиб, 124 иллатга доир “Манофeъ-ул-инсон” (“Кишиларнинг сихат-саломатликлари йўлида”) рисоласини ёзган*.

“Манофeъ-ул-инсон” рисоласи тўрт қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисмда оддий дорилар, иккинчи қисмда эса мураккаб дорилар, уларни тайёрлаш ва ишлатиш йўллари, учинчи қисмда дардларнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи омиллар, касалликларни даволаш тартиблари ҳақида, тўртинчи қисмда эса ўзидан олдин ўтган табибларнинг ва айни вақтда ўзининг беморларни даволаш соҳасидаги фикр-мулоҳазаларини оммабоп, содда тилда баён қилади. Ушбу қўлланманинг аҳамияти шундаки, муаллиф халқ табобатида қўлланилган 700 дан зиёд доридармонлар тадқиқи 53 бобни ташкил этади. Ҳар бир боб алоҳида касалликларга ва уларни даволаш усулларига бағишланган. Жумладан, бош, кўз, кулок, тиш оғриғи, сариқ касал ва бошқа дардлар муолажаси ҳақида қимматли маслаҳатлар берилган.

Муаллифнинг “Шажарайи тарокима” асари 1893 йилда А.Г.Туманский томонидан рус тилига таржима қилинади. Кейинроқ бу асарнинг тўлиқ таржимаси академик А.Н.Кононов томонидан 1958 йили (Москва, Санкт-Петербург) нашр этилди. Асар тили, услуби фонетик, морфологик, синтактик жиҳатдан чуқур таҳлил этилиб, изоҳлар ҳам берилади. “Шажарайи тарокима” асари

* Абулғози Б. “Манофeъ-ул-инсон”/ ЎзР Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний ном. Шарқшунослик ин-ти қўлёзма инв. № 4108. - 48 саҳифа.

1995 йилда филология фанлари доктори К.Махмудов томонидан нашрга тайёрланиб ўзбек тилида нашр этилди.

Манбаларга кўра, Хива тарихчиси Абулғозийнинг тарихшуносликдаги хизматлари ҳақида “Туркманлар ва Туркманистон тарихи бўйича материаллар” китобида бундай ёзилган: “Табиийки, хивалик, эронлик ва бухоролик тарихчилар XVI – XVII асрлар воқеаларини ёзишда бевосита туркманларга кўпроқ эътибор берадилар. Хива тарихчиси Абулғозий асарлари туркманларнинг XVI– XVII асрлар тарихини ўрганишда ҳозиргача ҳам муҳим манба бўлиб қолиши тасодифий эмас. Абулғозийнинг обрўси шунчалик бўлганки, у XIX аср Хива тарихшунослигига ҳал қилувчи таъсир кўрсатгани қайд этилган.

Абулғозий – давлат арбоби, олим, муаррих ва шоиргина эмас, шу билан бирга истеъдодли адиб сифатида такрорланмас мерос қолдирган. Шунингдек, Хива хонлигида вужудга келган ана шу тарихнавислик мактабига асос солган олимдир.

Мустақиллик шарофати туфайли, миллий маданиятимизга бошқача муносабат, яъни тарихимизни, шажараимизни чуқурроқ ўрганишга катта эътибор берилди. Жумладан, Абулғозий Баҳодирхон фаолияти, асарларини ўрганиш ва тарғиб қилиш диққатга сазовор ҳодиса бўлди. Унинг асарларини ҳар томонлама тадқиқ ва тарғиб этишдан иборатдир.

Абулғозий Баҳодирхон 1664 йили оғир дарга чалиниб ётиб қолди, тожу тахтни эса ўғли Анушахонга (1664 – 1687) топширади. У 1664 йили вафот этди.

Абулғозий Баҳодирхон ҳақида

Абулғози Баҳодирхон бинни Арабмуҳаммад ўзбек хонлари ичида Бобурдан кейинги муҳим шахсдир. Унинг маданият тарихида қилган ишлари улуг.

О.Шарафиддинов

У ўз шон-шухратини қайта тиклаш, парчаланиб кетаётган хонликни кучли феодал *давом* тарзида марказлаштириш йўлида ҳам қурол, ҳам қалам билан кураш олиб борган ҳукмдор эди. Абулғози барча шарқ ҳукмдорлари каби Шарқ халқлари тарихини, маданий меросини ўрганган, илм-фанга эътиқод қўйган, мамлакатда осойишталик ўрнатишга ҳаракат қилган ҳукмдор, олим, тарихчи ва адиб эди.

Ҳ.Худойназаров

Янги Урганч барпо этиш, Урганч каналини қуриш, Гурландан шимолда Вазир истеҳкомини солиш каби тадбирлар хон Абулғози даврида тугатилади. Шундай қилиб, унинг даврида чап қирғоқ Хоразмнинг жанубий ерларини иккинчи марта ўзлаштириш бошланган. Хоразмнинг бу маърифатли ҳукмдори ўз ота-боболарининг кўчманчилик одатларидан воз кечиб, шаҳар ва деҳқончилик воҳасининг маданиятини ўзлаштирди. Ғозибод канали ва ундаги истеҳком (Ғозовот) ҳам Абулғози номи билан боғлангандир.

Я.Ғуломов

Ҳар ҳолда XVII аср тарихчилари Абулғозихоннинг, шунингдек, XIX аср тарихчилари Мунис ва Огахийларнинг Амударё ва ундан чиқарилган каналлар ҳақида берган

маълумотлари бошқа тарихчиларнинг суғориш ишлари бўйича берган маълумотларига қараганда анча бойдир.

В.В.Бартольд

Абулғози ўз даврининг билимдон тарихчиси ва қобилжиятли шоири бўлишидан ташқари, у табобат илми билан ҳам шуғулланган.

Муҳаммад Юсуф Баёний

Абулғозихон томонидан кўрилган тadbирлар тўғрисида Шермуҳаммад Мунис асарида келтирилган маълумотлар ҳам уруғларнинг таркиби ва тузилишини ўрганиш учун диққатга сазовордир.

М.И.Йўлдошев

Абулғозихоннинг асарларидаги қарама-қаршиликларни, тенденциясизликни инкор этмаган ҳолда уни XVII аср маданияти тарихига сезиларли ҳисса қўшган бир арбоб сифатида тилга олиш мумкин.

А.Абдуллаев

Ўзбекдин уч юз олтмиш кишига... амал берди. Аларнинг ўттуз-ўттуз биртасига ўз ёнидан ўрин берди. Андоқким, икки шайхулислом, икки қози, бир раиссайид ота авлодидин. бир мутавалли, бир нақиб, тўрт оталик, тўрт инок, тўрт мироб. тўрт парвоначи, икки оқа, икки арбоб, тўрт чигатой иноқи ва бир вазирким, холомехтар дерлар ва қушбеги, бу иккови ўринсиз. Хон (Абулғози) хузурда оёқ устида турдилар.

Шермуҳаммад Мунис

Абулғози асари орқали биз ўша катта қиссанинг айрим эпизод ва хотималаридан хабардор бўламиз Бу Абулғози асарининг аҳамиятини янада ошириб юборди.

Х.Корочли

Абулғозий Баҳодирхон адабиёт, тарих, табиат-шунослик ва тиббиёт фанини янги тараққиёт поғонасига кўтариб, XVII асрда Хоразмда маданий ҳаётнинг тараққий этишига ўз хиссасини қўшган билимдон сиймолардандир.

С.Ҳасанов

Абулғозий ўз замонасининг давлат арбоби, атоқли тарихнависи ва олими эди.

* * *

XVI-XVII аср Хоразм ўлкаси тарихи ва шу даврда у ерда бўлиб ўтган тарихий воқеалар асосан Абулғозий асарларида ўз аксини топган. Абулғозий эса кўп тарихий воқеаларнинг тирик шохидидир. Бу воқеаларни у ўз кўзи билан кўрган ва бу воқеаларда иштирок этган.

Қ.Муниров

Хоразмда уз оқ асрлар давом этиб келган шажаравий тарихнавислик бор. Бу чашманинг бошида Абулғози Баҳодирхон, Мунис, Огаҳийлар туради. Улардан қолган муқаддас тарих китобларининг қиммати жуда баланд. Ўрта Осиё тарихининг зукко билимдони В.В.Бартольд бу асарларга юқори баҳо бериб, уларгача бу қадар мукамал тарих битилмаганини таъкидлайди.

Н.Жумаев

И.Азизова

Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” ва “Шажарайи тарокима” асарлари ҳақидаги фикрлар

Абулғозининг кўпчилик ишлари Заҳириддин Бобурни хотирага туширади, жаҳон унинг “Шажарайи турк”и учун миннатдордир.

А.Вамбери

Тарихимизнинг ва тарбияшунослик фикри таракқиётининг кўп саҳифалари очилмай қолган шу кунда “Шажарайи турк” барча илм аҳли учун муҳим тарихий ва педагогик манба бўлиб хизмат қилади.

Р. Қодиров, Р.Алимова

Абулғозининг машҳур “Шажарайи турк”и худди “Бобурнома” билан эгизакка ўхшайди деса бўлади.

В.Зоҳидов

Реалистик тенденцияси кучли бўлган “Бобурнома”, “Шажарайи турк” каби мемуарларнинг майдонга келиши, ўзбек бадий прозасини янги босқичга кўтарди. Бобур ва Абулғози Баҳодирхон ўзбек адабий тилини халққа яқинлаштиришда, силлиқлашда катта хизмат қилдилар.

М.Юнусов

Бадий насрнинг нодир ёдгорлиги бўлган “Шажарайи турк”нинг муаллифи Абулғози Баҳодирхон ўзигача бўлган тарихий манбалар, халқ оғзаки ижодиёти ва классик ёзма адабиётимиздан барча бойликларни танқидий ўзлаштирган ўз даврининг билимдон тарихнависи бўлибгина қолмай, ўзбек бадий насрининг ривожига муносиб ҳисса қўшган алиб хамдир.

Ҳ.Худойназаров

XVII аср туркий тилдаги адабиётнинг нодир намуналаридан бири бўлган “Шажарайи турк”нинг ҳар иккала фарангча таржимаси Оврўпода ҳам шуҳрат қозонишга сабаб бўлди, десак хато қилмаймиз.

М.Холбеков

Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” тарихий-баддий мемуар асарининг илмий қиммати тўғрисида мулоҳаза юритар эканмиз, яна бир хусусияти, яъни илмий-педагогик аҳамияти тўғрисида ҳам тўхталиб ўтишни лозим топдик. Олим бу асарида одоб-ахлоққа оид маърифий-дидактик ғояларни ҳам илгари суради.

С.Ҳасанов

“Шажарайи тарокима” асари фақатгина тарихий манба бўлиб қолмасдан, балки адабий ёдгорлик сифатида ҳам аҳамиятли бўлган, чунки унда халқ афсоналари, халқ этимологияси, этноми, мақом ва маталлари, масаллари моҳирона тасвирланган.

* * *

Турк тилида ўз вақтида ёзилган “Шажарайи тарокима” асари ҳам тарихий аҳамиятга эга бўлиб, у фақат тил ёдгорлиги эмас, асосан ишлаб чиқариш жараёнига, тарихшунослик ва беллетристик адабиётга ҳам тааллуқли асар эди.

А.Н.Кононов

Бобурнинг “Бобурнома”сидан илҳомланган қизи Гулбаданбегим форс-тожик тилида “Ҳумоюннома” асарини яратди. XVII асрда Абулғозий Баҳодирхон томонидан ёзилган “Шажарайи турк” ва “Шажарайи тарокима”да “Бобурнома” аъён аларининг таъсири равшан кўринади.

Н.М.Маллаев

Абулғозихон насрнавис ва тарихчи олим сифатида иккита йирик – “Шажарайи турк” ва “Шажарайи тарокима” асарларини ёзган. Унинг барча асарларида халқлар дўстлиги, тинчлик, яхши хулқ-атворли бўлиш, миллий ахлоқ-одобни такомиллаштириш, фан ва маданиятни ривожлантириш, илм ўрганиш, аждодлар ҳурматини сақлаш сингари оҳанглар ўз ифодасини топган. Улуғ мутафаккир хоннинг саргузаштларга бой ҳаёти, беқиёс ижодий фаолияти, истеъдодли кишиларга ғамхўрлигини ўрганиш, тадқиқ этиш тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Ш.Авазов, З.Очилов

Туркий халқларнинг тоифа ва уруғлари тарихини ўрганишда Абулғозийхоннинг “Шажарайи турк” ва “Шажарайи тарокима” асарларининг аҳамияти катта.

* * *

Абулғозийнинг “Шажарайи тарокима” номли иккинчи асари ҳам Ўрта Осиё, айниқса, туркман халқлари тарихини ўрганишда қимматли асарлардан ҳисобланади.

Қ.Муниров

Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” асари бўйича китобхонлар конференциясини ўтказиш йўл-йўриги

Ушбу асар бўйича китобхонлар конференциясини ўтказиш катта тайёргарлик ишларини талаб қилади. Конференцияни ўтказиш учун тайёргарлик ишлари 1-2 ой олдин бошланади. Бунинг учун кутубхонага, ташкилот, жамоа, уюшма, муассасаларга, мактаб, коллеж, лицей, олий ўқув юртлирига, музейларга эълон ёзилиб, иштирок этувчи китобхонларга таклифнома ва дастурлар юборилади. Маҳаллий матбуот, радио ва телевидение орқали конференция ўтказилиши тўғрисида хабар берилиши унда

кўпчиликнинг иштирок этилишини таъминлайди. Конференция учун аудитория танлаб безатилади. Абулғозий Баходирхоннинг ҳаёти ва ижодига бағишланган китоб кўргазмаси ташкил қилинади. Китоб кўргазмасидаги адабиётлардан обзор ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Конференция ўтказиладиган жойда Абулғозий Баходирхон портретини, шунингдек агар бор бўлса, Хоразм хонлиқларига доир хариталарни ҳам кўйиш мумкин. Конференцияни кутубхоначи ёки фаол китобхонлардан бири олиб бориши мумкин. Конференция давомида иштирокчилардан асар ҳақида саволлар берилишини ва ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришлари сўралади.

Конференциянинг янада қизиқарли ўтиши учун “Шажарайи турк” асарини таржима қилган таржимонларни, агар ҳаёт бўлса, бу асар юзасидан тадқиқот ишларини олиб борган тадқиқотчиларни, файласуф, тарихчи, адабиётшунос, ёзувчи ва шоирлар, тилшунослар, фольклоршунос, журналистлар, географлар, тарих ва адабиёт ўқитувчиларини таклиф қилиш мумкин.

“Шажарайи турк” асарининг яратилиши ва мазмуни

Абулғозий “Шажарайи турк” асарини яратишдан мақсади Чингизхон авлодининг тарихини яратиш эмас, ўзидан олдин ўтган ота-боболарнинг ва акаларининг Хоразмда ҳукмронлик қилган даврлари тарихини, яъни ўз аждодларининг бепарволиги туфайли ёзилмай қолган тарихни ёзиб, келгуси авлодларга тухфа қилиб қолдиришдан иборат эди. У ўзининг китобини ёзишга киришар экан, унинг қўл остида ўн саккизта форсий ва туркий тилларда ёзилган манбалар борлигини қайд қилади: “Эрон бирлан Туронда ўтган Чингизхон ўғлонларининг отларина айтилган тарихлардин ушбу замон фақирнинг олдинда ўн саккиз мужаллад хозир турар” (“Шажарайи турк”).

Буларнинг орасида тарихчи Фазуллоҳ Рашидиддиннинг (1247-1318) “Жомеъ-ул-таворих” (“Тарихлар йиғиндиси”), Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Мирхонднинг “Равзатус-сафо”, Бобурнинг “Бобурнома”, Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Абдулланом”, Гулбаданбегимнинг “Ҳумоғоннома”, Муҳаммад Солиҳнинг “Шайбонийнома” асарлари, Хондамир, Зайниддин Восифий, Абдураззок Самарқандий, Жувайний ибн Арабшоҳ каби муаррихларни фараз қилиш мумкин. Абулғозий бу асарларни ҳам чуқур ва атрофлича ўрганган ҳамда улардан самарали фойдаланган.

Шунингдек, “Шажарайи турк”нинг яратилишида асосий роль ўйнаган манбалар муаллиф кўрган, иштирок этган ва ўз бошидан кечирган тарихий воқеалар, саргузаштлардан иборатдир. Муаллифнинг асосий мақсади Хоразм шоҳларининг ёзилмай қолган тарихини узок ўтмишга саёҳат қилиш билан бошлайди. Ўша вақтларда тарихий ва бадий асарларни бундай бошлаш мусулмон Шарқида анъанага айланиб кетган эди. Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”си ҳам, Рашидиддиннинг “Жомеъ-ул-таворих”и ҳам шундай бошланган. “Шажарайи турк”да ҳам бу анъана давом эттирилган.

Ушбу асар қисқа муқаддима ва тўққиз бобдан иборат.

Асарнинг биринчи бобида Одам атодан то мўғул хонигача бўлган тарихий воқеалар тасвири берилган. Муаллифнинг баёнида аниқ тарихий воқеалар баёнидан кўра афсоналар хикоя қилиш устунлик қилади. Масалан, “Худойи таоло Одам алайҳиссаломни яратқанининг зикри” қисми “Қуръон” ва бошқа диний дидактик китоблар баёнига асосланган. Биз асарни кўздан кечиран эканмиз, унда диний қобикда дунёвий руҳдаги масалалар баён қилинганлигини кўрамиз. Чунончи, “Ёфасни баъзилар

пайгамбар эрди, теб турурлар ва баъзилар “пайгамбар эрмас, теб турурлар. Ёфас отасининг ҳукми бирлан Жуди тогидан кетиб Атил (Итил) ва Ёйик сувининг ёқосига борди, икки юз эллик йил анда турди. Таки вафот тобди. Саккиз ўғли бор эрди. Авлоди бисёр кўб бўлиб эрди... Ёфас ўларинда улуғ ўғли Туркни ўрнида ўлтуртуб, ўзга ўғлонлариға айттиким, Туркни ўзларингизға подошоҳ билиб, анинг сўзидан чиқманг. Туркка Ёфас ўғлони деб лақаб кўйдилар. Бисёр адаблик ва оқил киши эрди. Отасининг сўнг ерларни юруб кўрди. Таки бир ерни хушлаб, анда ўлтурди. Бу кун ул ерларни Иссиқкўл дерлар... Кунлардан бир кун овға чиқиб кийик ўлтуруб, кабоб қилди. Еб ўлтуруб эрди, илгидин бир турғам эт ерга тушди. Ани олиб еди эрса, оғзига бисёр хушмаза келди, анинг учун ул ер тузлок эрди. Ошға туз солмоқни ул чиқарди” (“Шажарайи турк”).

“Шажарайи турк” асарида муаллиф 400 дан ортиқ тарихий шахсининг номини тилга олган, улардан 110 кишининг ҳаёти ва фаолияти қисқача баён этилган. Булар: хонлар, амалдорлар, шахзодалар, лашкар бошлиқлари, аскарлар, деҳқонлар, ҳунармандлар, чорвадорлар ва бошқалардир.

“Шажарайи турк”да тилга олинган шахслар кифофасини гуруҳларга бўлар эканмиз, уларни иккига –афсонавий ва тарихий шахсларга ажратиш мумкин. Бироқ шуниси борки, муаллиф афсонавий шахсларни ҳам аниқ тарихий шахслар сифатида тасаввур қилади, уларни тарихда ҳақиқатан ҳам яшаб ўтган шахслар, яъни туркий халқларнинг энг биринчи аجدодлари сифатида китобхонларга тақдим қилади.

“Шажарайи турк” асарида тарихнинг турли масалаларига (ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-этник ва ҳоказо) оид эътиборга молик маълумотларга бой асардир.

Жумладан, тарихий маълумотлар ичида Шайбон улуси ва унинг сарҳадлари, XV асрнинг сўнги чораги – XVI аср бошларидаги умумий аҳволи, Сибирь хонлиги, Хоразмнинг XVI-XVII асрнинг биринчи ярмидаги ижтимоий-сиёсий аҳволи, Россия, Қozoқ ҳамда Бухоро хонликлари билан бўлган ўзаро муносабатлари ҳақидаги маълумотлар диққатга сазовордир.

Шунингдек, этнографик маълумотлар турк-мўғул қабилалари, хусусан номларининг маъноси, ўзбеклар, сартлар ҳамда туркман уруғлари (сарик, ёвмут, қизил аёқ, эрсари ва ҳоказо) ҳақидаги маълумотлар ҳам муҳимдир.

Жумладан, ўлканинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига оид маълумотлар ҳам берилган. Хоразмнинг ўша замонларда ҳам обод бўлганлиги, Амударё ўзанининг ўзгарган вақти ва унинг оқибатлари ҳақидаги маълумотлар ҳам қимматлидир.

Муаллиф ўз асарида қаламга олган реал табиат манзараларини – пейзаж, қишлоқ ва шаҳарлар кўринишини, тоғлар ва ўрмонларни, оқар сойлар ва булоқларни шунчалик жонли қилиб берган.

Бундан бошқа яна кўп мисоллар келтириш мумкин. Қисқаси, “Шажарайи турк” Хоразмнинг узoқ ўтмишдаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётига оид жуда кўп маълумотлар беради.

Асар муҳокамаси учун тахминий саволлар

1. Муаллиф “Шажарайи турк” асарини яратишда кимларнинг асарлари билан танишиб чиққан?

2. “Шажарайи турк” асари тўққиз бобдан иборат. Ана шу бобларнинг изоҳини айтиб беринг.

3. Асарнинг 9 бобида Шайбон авлодидан Хоразм мамлакатада подшолик қилганлар зикри берилган. Ана шу зикрлардан бирини айтиб беринг.

4. “Шажарайи турк” ва унинг мемуар хусусиятлари ҳақида сизнинг фикрингиз?

5. Асарда тарихий шахслар тасвири қандай акс эттирилган?

6. Асарда халқ ҳаёти, урф-одатлари тасвирининг қаламга олиниши ҳақида сизнинг фикрингиз?

7. Муаллиф асарида шаҳар ва қишлоқларнинг бадиий тасвири ҳақида гапириб беринг?

8. Асарнинг Европа тилларида нашр этилишига сабаб нима?

9. “XVII асрнинг биринчи ярмида Хива хонлиги ва Абулғозий” мавзуида номзодлик диссертацияси ёзилишига сабаб нима?

**“Шажарайи турк” асаридаги зикрларидан намуналар
Мўғулхоннинг зикри ва Чингизхоннинг дунёга
келганигача**

Асл лафз мўғул мунгул турур. Авомнинг тили келмасликидин бора-бора Мўғул тепдилар. Мунгнинг маъносини барча турк билурлар, қайғу маъносина турур. Улнинг маъноси сода дил, яъни қайғули сода темак бўлур. Бу тоифадин тўккуз киши подшоҳлик қилдилар. Аввал Мўғулхон охири Элхон. Шарафиддин Яздий “Зафарнома”нинг муқаддимасинда айтиб турур: Турк халқининг ичинда расм турур ҳар нимарсани тўккуз қилмоқ. Ул тўккузни Мўғулнинг тўккуз хонининг юзиндин олиб турур ва тақи китобнинг аввалинда ҳам айтулди, худойи таолонинг яратқан нимарсаларининг барчасин мартаба-мартоба яратган турур. Ҳеч нимарсанинг мартабасини тўккуздин юқори яратқан эрмас турур. Мўғулхон кўп йиллар подшоҳлик қилди. Тўрт ўғли бор эрди. Аввалки – Қорахон, иккинчи Ўзхон, учинчи Кўзхон, тўртинчи Кўрхон. Мўғулхон ўлар бўлганида улуғ ўғли Қорахонни ўз ўрнида қўюб кетди.

Ўғузхоннинг ўғлонлари ва набираларининг отларининг зикри

Олти ўғли бор эрди. Аввалғининг оти Кунхон, иккинчи Ойхон, учинчи Юлдузхон, тўртинчи Кўкхон, бешинчи Тоғхон, олтинчи Тенгизхон. Бу олтисининг ҳар кайсининг тўрт ўғли бор эрди. Одми хотундин бўлган ва кумадин бўлган ҳам бор эрди. Ани ҳам айтгумиз турур.

Кунхоннинг тўрт ўғли бор эрди. Аввал Қайи, иккинчи Баёт, учинчи Алқаэвли, тўртинчи Қораэвли. Ойхоннинг тўрт ўғли бор эрди. Аввалғининг оти Ёзир, иккинчи Ёбир, учинчи Дудурға, тўртинчи Дўкар. Юлдузхоннинг тўрт ўғли бор эрди. Аввал Ўшар, иккинчи Қарнак, учинчи Бекдили, тўртинчи Қаркин. Кўкхоннинг тўрт ўғли бор эрди. Аввал Байандур, иккинчи Бачана, учинчи Чавулдур, тўртинчи Жабни. Тоғхоннинг тўрт ўғли бор эрди. Аввал Салур, иккинчи Эмар, учинчи Олайўнтли, тўртинчи Ургир. Тенгизхоннинг тўрт ўғли бор эди. Аввал Иғдир, иккинчи Букдиз, учинчи Ова, тўртинчи Қиник. Ўғузхоннинг бу олти ўғлининг ҳар кайсисининг Кумадин бўлгон бу айтилганлардин бошқа яна тўрт ўғли бор эрди. Отлари бу турур, аммо қайси ўғлиндин бўлгани маълум эрмас, Канакуна, Турбатли, Керайли, Султонли, Ўқли, Кўкли, Сужли, Хуросонли, Юртчи, Чамчи, Турумчи, Куми, Сурқий бу вақтда ани Сурхий дейгурурлар. Қурчиқ, Суварчиқ, Қорачиқ, Қозғурт, Қирғиз, Тикин, Лола, Мурдашуй, Соир.

Шайбанхон наслиндин Мовароуннаҳрда подшох бўлганларнинг зикри

Чингизхоннинг ўғли Жўчихон, анинг ўғли Шайбанхон, анинг ўғли Баҳодир, анинг ўғли Жўчибуқа, анинг ўғли Бодақил, анинг ўғли Мунка Темур, анинг ўғли Пулод, анинг ўғли Иброҳим ўғлон, анинг ўғли Давлат Шайх ўғлон, анинг ўғли Абулхайрхон. Анинг ўн бир ўғли бор

эрди. Улуғ ўглининг оти Муҳаммад, лақаби Шохбахт. Ўзи шоир эрди. Шайбонхоннинг наслидин бўлган учун ўзига Шайбоний тахаллус қилиб эрди. Шохбудак султони мазкурнинг кичик ўгли оти Маҳмуд Султон, анинг ўгли Убайдуллохон. Абулхайрхони мазкурнинг иккиламчи ўглининг оти Хожа Муҳаммад. Аммо ўзбек ани Хўжуғам тентак дерлар. Анинг ўгли Жонибек. У ҳам беақл киши эрди. Анинг ўгли Искандархон. Ул ҳам кам ақл киши эрди. Аммо анинг икки хунари бор эрди. Андин сўнг карчихай солмоқға ва ани сақламоқға яктойи жаҳон эрди. Анинг ўгли машҳури маъруф Абуллохон. Анинг ўгли Абдулмўминхон. Бу жаматнинг насли Абдулмўминхонда мункатий бўлди. Маълум бўлсун ким Абдулхоннинг ҳикояти оламди машҳур эрди. Ул сабабдин батафсил баён қилмадуқ.

“Шажарайи тарокима” асарин юзасидан савол-жавоб кечаси учун тахминий саволлар

1. “Шажарайи тарокима” асари қачон яратилган?
2. “Шажарайи тарокима” асарининг тилшунослик, тарихшунослик ва адабиётшуносликдаги аҳамияти ҳақидаги сизнинг фикрингиз?
3. Муаллифнинг “Шажарайи тарокима” асари рус тилига таржима қилган таржимон ким?
4. “Шажарайи тарокима” асари қандай асар?
5. Туркман халқининг келиб чиқиши ҳақида қандай маълумотлар берилган?
6. Ўғузхоннинг хон бўлганининг зикри баёнини айтиб беринг?
7. Ўғузхоннинг Турон ва Ҳиндистонга, Эрон, Шом ва Миср сари юрганининг зикрларини берилишини қандай таҳлил қиласиз?
8. Туркманiston тарихини яратишда “Шажарайи тарокима”нинг тўтган ўрнини қандай баҳолайсиз?

9. Ушбу асарда ўзбек ва туркман халклари ўртасида иноқлик ўрнатилиши таъкидланган. Бунга сизнинг шахсий фикрингиз?

10. Абулғозий Баҳодирхон яратган “Шажарайи тарокима” асарининг бугунги кундаги аҳамияти нимадан иборат?

11. Тарихнавислик мактабига асос солган Абулғозий яратган ушбу асардаги Ўғузхон образи номига мустақиллик йилларида “Туркменистон календари”нинг июль ойига “Ўғуз” деб ном берилишига сабаб нимада деб биласиз?

12. Ушбу асарда туркман халқи яратган кўпгина ривоят ва ҳикоятларнинг берилиши ни қандай изоҳлайсиз?

13. Ўзбек ва туркман халқи ўртасида маданий алоқаларни янада мустаҳкамлашда муаллиф томонидан яратилган ушбу асарнинг қандай ўрни бор?

“Истеъдодли адиб, маърифатпарвар, давлат арбоби ва олим Абулғозий Баҳодирхон ҳаёти ва ижодий фаолиятини биласизми?” мавзусида билимдонлар беллашувини ташкил қилишга тавсиялар

Беллашувнинг мақсади китобхонларни Абулғозий Баҳодирхон ижоди билан таништириб, адиб ва маърифатпарвар, давлат арбоби яратган асарларни ўқиш, ижоди, таржимаи холи, у ҳақидаги асарларни ўрганиш ҳамда кенг китобхонлар оmmasига гарғиб этишдаи иборат.

Беллашувни ўтказишдан олдин фаол китобхонлардан 2 та билимдонлар гуруҳи гузилади. Уларга асосан мактаб, лицей, коллеж ўқувчилари, ишчилар, талабалар, кутубхоначилар киритилиши мумкин. Ҳар бир гуруҳ 8 ёки 10 нафар китобхонлардан ташкил топади.

Беллашув ташкилотчилари саволларни тузиб чиқадилар. Сўнгра шу саволлар ҳар икки гуруҳга мўлжал-

лаб қўйилади. Бериладиган саволларга доир адабиётлар ва вақтли матбуотларда босилган манбалар тайёр туриши керак. Беллашувга тайёрланиш жараёнида қатнашувчилар ўша манбаларни пухта ўқиб чиқишлари зарур.

Билимдонларнинг эътиборини муаллифнинг алоҳида нашрларига, у ҳақидаги асарларга қаратиш керак. Беллашув ўтказиладиган жойда Абулғозий Баҳодирхон ҳаёти ва фаолиятини ақс эттирувчи китоб кўргазмасини ташкил этишни тавсия қиламиз.

Қуйида Беллашувга қўйиладиган саволлардан намуналар келтирамиз. Шунга қараб билимдонлар қайси асарлардан ва манбалардан фойдаланишлари кераклигини билиб оладилар.

1. Абулғозийхон отасининг нечанчи ўғли бўлган?

(Араб Муҳаммадхоннинг етти ўғли бўлган. Шундан тўртинчиси Абулғозийхон бўлган).

2. Абулғозийхон неча ёшида тож-тахт учун бошланган ўзаро курашлар гирдобига тушган?

(У ўн уч ёшида тож-тахт учун бошланган ўзаро курашлар гирдобига тушган).

3. Абулғозийхон ва Шариф Муҳаммаднинг Хоразмга қайтишига ким рухсат берган?

(Ҳабаш ва Элбарс устидан ғалаба қилган Асфандиёрхон Имомқулихон саройига ўз инилари Абулғозийхон ва Шариф Муҳаммадни тилатиб киши юборади. Шундан кейингина Имомқулихон уларга Хоразмга қайтишига рухсат берган).

4. Абулғозийхонни Урганчга ҳоким қилиб тайинлаган ким?

(Абулғозийхонни Урганчга Асфандиёр ҳоким қилиб тайинлаган).

5. Абулғозийхон нима сабабдан Туркистонда, Тошкентда бўлиб, кейинчалик Хивага қайтган?

(Асфандиёрхон билан Абулғозийхон ўртасида келишмовчиликлар юзага келади. Шундан кейин Урганчда туришининг иложини топа олмаган Абулғозийхон Туркистонда, Тошкентда бўлиб, кейинчалик Хивага кайтган).

6. Абулғозийхон қайси тилларни билган?

(У араб, форс ва туркий тилларни пухта ўрганган).

7. Абулғозийхон қайси йиллари Хива тахтини эгаллаган ва неча йил давомида Хивада хон бўлган?

(1644 – 1645 йили Абулғозийхон Хива тахтини эгал-лайди ва деярли йигирма йил давомида Хива хони бўлиб туради).

8. Абулғозий қайси йиллар давомида тарқоқ ҳолатга келиб қолган Хоразм давлатини мустақил ва марказлашган давлатга айлантиришга эришган?

(1644 – 1664 йиллар давомида).

9. Абулғозий эронлик машхур тарихчи Рашид иддиннинг қайси асарини ўқиган?

(Абулғозий эронлик машхур тарихчи Рашидиддин (1247 — 1318)нинг “Жомеъ-ул-таворих” (“Тарихлар мажмуаси”) асарини ўқиган).

10. Абулғозийнинг тарихий китоблар ёзишига нима туртки бўлган?

(Абулғозий ўз даврига қадар Хоразмга оид дурустроқ бир тарих китоби бўлмаганлиги учун XVI – XVII асрлар воқеаларига бағишланган тарихий китобга эҳтиёж сезади. Ана шундай ниятда у катта иштиёқ билан “Шажарайи тароқима” (“Туркманлар тарихи” 1661 й, “Шажарайи турк” (“Турк сулоласи тарихи” 1664 й.) каби нодир асарлар ёзди ва Хоразм тарихнавислик мактабига асос солди).

11. Абулғозий яратган тарихнавислик мактабини кимлар давом эттирганлар?

(Абулғозий яратган тарихнавислик мактабини Мунис, Огаҳий, Баёнийлар давом эттирганлар).

12. Унинг “Шажарайи тарокима” асари қачон ва ким томонидан рус тилига таржима қилинган?

(Муаллифнинг “Шажарайи тарокима” асари 1893 йилда А.Г.Туманский томонидан рус тилига таржима қилинган).

13. Абулғозийнинг қайси асари, қайси муаллифнинг асарига ўхшаш?

(Абулғозийнинг “Шажарайи турк” асари Бобурнинг “Бобурнома” асарига яқиндир).

14. Қуйида келтирилган парча муаллифнинг қайси асаридан олинган?

Аммо бизнинг акаларимизнинг бепарволики ва Хоразм халқининг бевуқуфлиқи, бу икки сабабдан, бизнинг жамоатимизни Абдуллахоннинг оталари бирлан бизнинг оталаримизнинг айрилиган еридан то бизга келгунча тарихларини битмай эрдилар. Бу тарихни бир кишига таклиф қилади деб фикр қилдук. Ҳеч муносиб киши топмадук. Зарур бўлди. Ул сабабдан ўзимиз айтдук. Туркнинг масали турур: “Ўксук ўз киндигини кесар”, теган.

“Ҳеч подшоҳ ва амир ва ҳеч ҳақим ва донишманд ўз тарихини ўзи айтган эрмас турур. Бизнинг юртимизнинг хавосиндин ва аҳли Хоразмнинг бебизотлигидин ҳеч замонда бўлмаган иш бўлди”

(Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” асаридан олинган).

15. Машҳур ўзбек тарихчиси Я.Ғуломов қайси асарини яратишда Абулғозий асарларига кўп таянган?

(Я.Ғуломов “Хоразмнинг суғорилиши тарихи” номли монографиясини яратишда Абулғозий асарларига кўп таянган).

16. “Хивалик Абулғозихон асарлари ўзбек адабиёти ва тилининг ёдгорлиги сифатида” мавзудаги маъруза нечанчи йилда ва қайси анжуманда ўқилган?

(1957 йилнинг 4 – 11 июнь кунларида Тошкентда ўтказилган собиқ Бутуниттифок шарқшуносларининг биринчи илмий-назарий конференциясида “Хивалик Абулғозихон асарлари – ўзбек адабиёти ва тилининг ёдгорлиги сифатида” мавзуда маъруза қилинган).

17. Абулғозий Баходирхоннинг “Шажарайи турк” асари қайси йилларда немис, француз, инглиз, лотин ва бошқа тилларга таржима қилиниб, қайта-қайта нашр этилган?

(Муаллифнинг “Шажарайи турк” асари XVIII – XIX асрларда жаҳон илм аҳлининг диққат марказида бўлиб, 1726, 1732, 1770 йилларда немис, француз, инглиз, лотин, татар ва бошқа тилларга таржима қилиниб, қайта-қайта нашр этилган).

18. Марказий Осиё тарихини ўрганган шарқшунос олимлардан кимлар Абулғозининг “Шажарайи турк” асари юксак маърифий-илмий манба сифатида муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаганлар?

(А.Вамбери, В.В.Бартольд, Н.Н.Полтов, А.Н.Самойлович, А.Н.Кононов, А.Н.Абрашеев, Н.Веселовский, А.Якубовский, К.Юсупов, С.И.Иванов, П.П.Иванов, В.Зоҳидов, А.В.Абдуллаев, Н.М.Маллаев, Я.Ғуломов, Қ.Мунирров, Ҳ.Худойназаров ва бошқалар Абулғозининг “Шажарайи турк” асари юксак маърифий-илмий манба сифатида муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаганлар).

19. Қуйида келтирилган ушбу парча муаллифнинг қайси асаридан олинган?

Ўшал бир яшар ўғлон анда равон,
Келиб тилга тегди билинлар аён.

Отимдур Ўғуз Ҳисраву номвар,
Билин глар якин Барча аҳли хунар.

(Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” асаридан олинган).

20. Ушбу келтирилган парча муаллифнинг қайси асарида берилган?

Андин хунар кўтардилар барча ули (улуғ),
Баъзиларға ўрун берди сағли, сўлли,
Бизга бўлди қамуғ элинг ўрни дингли.
Алплар, беклар кўркан борму Қозон каби.
Сабоҳ саёҳ Қўрқут ўлар бўлдунг эмди,
Ул Қазаннинг давлатина дуо қилгил
Билгил, қарвон кетди кўп кеч қолдинг,
Алплар, беклар кўран борму Қозон каби.

(Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи тарокима” асаридан олинган).

21. Абулғозийнинг “Шажарайи турк” асари қандай асар?

(Муаллифнинг “Шажарайи турк” асари мемуар асарлар сарасига киради. У яратган “Шажарайи турк” асари мемуар сифатида XVII аср ўзбек адабиётида ягона чинакам тарихий тасвир намунасидир. Абулғозий ўз асари-га киритган ҳар бир шахснинг ташқи кўриниши, баъзан кийиниши, таъби, одатини ва туркий уруғларнинг ҳудудий жойлашуви, манзараси, иқлими, ҳўжалиги, тирикчилик машғулотларини бадий асарлардагидек жонли ва таъсирли қилиб тасвирлаб беради).

22. Абулғозийхон Ҳоразмда илм-фан ва маданиятни ривожлантириш йўлида қандай ишларни амалга оширган?

(У халқнинг маиший, иқтисодий ва маданий аҳволини яхшилашни муқаддас бурчи деб билди. Абулғозийхон 1657 йили Бухоро ва Карманага ҳарбий юришдан сўнг. Полвон дарвоза ёнида Янги Оқ масжидни

курди. Шунингдек, турли бинолар, турар жойлар куришга эътибор бериб, Хивада отасига атаб Арабмухаммад мадрасаси, ўгли Анушахон номига “Оқмасжид” ҳамда Мухаммад Ризобек мадрасаларини курдирди. Ўша мадрасалару масжидларга мударрислар, муаллимлар жалб қилинган).

23. Қуйида келтирилган парча унинг қайси асаридан келтирилган?

...Бу фақирга худои таоло иноят қилиб кўп нимарса берган турур. Хусусан уч нимарса берган турур. Аввал сипоҳигарчиликнинг конун йўсинин сув қилиб ичмоқ, нечук отланмоқ ва юрмоқ ва ховға босоқ ясамоқ, кўп бирлан юруғонда нечук қилмоқ, оз бирлан юруғонда нечук қилмоқ, дўстга ва душманга нечук сўзламоқ; иккиламчи — маснавийят ва касоидот ва ғазалиёт, муқаттаот ва рубоийёт ва барча ашъорни фаҳхламоқлик, арабий ва форсий ва туркий луғотларнинг маъносини билмоқлик; учламчи — одам наслидин то бу дамгача Арабистонда-ю, Эрону Турондаю, Муғулистонда ўтган подшоҳларнинг отлари ва умрларини ва салтанатларининг кам зиёдин билмақлик.

(Муаллифнинг “Шажарайи турк” асаридан олинган).

24. Абулғозийхоннинг тиббиётшунос олим сифатида яратган асарнинг номини айтинг?

(У тиббиётшунос олим сифатида “Манофеть-улинсон” асарини форс тилида яратган).

25. Абулғозийнинг қайси асарида этнографик маълумотлар берилган ва уларни айтиб беринг?

(Унинг “Шажарайи турк” асарида этнографик маълумотлар берилган, яъни турк-муғул қабилалари, қабила номларининг маъноси ҳақидаги, ўзбеклар, туркман уруғлари ва бошқалар ҳақидаги маълумотлар).

26. Муаллифнинг қайси асарида Ўғузхоннинг йигирма тўрт неваралари исмларининг маънолари зикр этилган?

(Абулғозийхоннинг “Шажарайи турк” асарида этнографик ва жўғрофий маълумотларгина эмас, балки исмларнинг маъноларига ҳам асос берилган бўлиб, унда Ўғузхоннинг йигирма тўрт неваралари исмларининг маънолари зикр этилган).

27. Қуйида келтирилган ушбу парча, муаллифнинг қайси асаридан олинган?

Ўғуз қилди ул тўйда жарғамиша,
Бу олти ўғилни суяр ҳамиша.
Булар кўрсатиб эрди мардоналик,
Ота бирлан кўп турли фарзоналик...

(Муаллифнинг “Шажарайи турк” асаридан олинган).

28. Унинг “Манофъ-ул-инсон” рисоласи неча қисмдан иборат?

(Тўрт қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисмда оддий дорилар, иккинчи қисмда мураккаб дорилар, уларни тайёрлаш ва ишлатиш йўллари, учинчи қисмда дардларнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи омиллар, касалликларни даволаш тартиблари ҳақида, тўртинчи қисмда эса ўзидан олдин ўтган табибларнинг ва айни вақтда беморларни даволаш соҳасидаги фикр-мулоҳазаларини оммабоп, содда тилда баён қилади).

29. Абулғозий маърифий-дидактик ғояларни қандай тасвирлаган?

(У маърифий-дидактик ғояларни ташувчи халқ мақоллари, маталлари, ривоят ва афсоналар орқали мўғул ва туркий қавмларнинг, эл-элатларнинг турмуш тарзини, таълим-тарбия аъъаналарини айрим тарихий шахсларнинг

яхши ва ёмон хулқларини ҳаётӣй фактлар ва ишончли далиллар билан тасвирлайди).

30. “Шажарайи тарокима” асарини ким таржима қилган?

(“Шажарайи тарокима” асари 1893 йилда А.Г.Тушанский томонидан рус тилига таржима қилинган. Кейинроқ эса бу асарнинг тўлиқ таржимаси А.Н.Кононов томонидан амалга оширилган).

31. Муаллиф “Шажарайи тарокима” асарида қандай маълумотни акс эттирган?

(Абулғозийхон “Шажараи тарокима” асарида туркий қабилаларнинг, хусусан, туркман халқининг келиб чиқиши ҳақида қимматли маълумотлар берган. Асарда муаллиф барча туркий халқларнинг афсонавий подшоҳи Ҳузхон ва унинг авлоди, тарихи, шунингдек, туркман уруғлари (солур, бояндур, така, ёвмут, тевачи, ҳизр эли, сарик, Али эли, ёзир, эр сори ва бошқаларнинг) келиб чиқиши қисқа тарзда баён этилган).

32. Абулғозийхон Хоразм халқларининг бир-бирларига ҳунар ўргатишларини ва подшоҳнинг баъзи баҳодирларга ўз ёнидан ўрин берганини қандай қуйлаган?

(Андин ҳунар кўтардилар барча овули,

Баъзиларга ўрин берди соғу ва сўли.

Бирга бўлди, буну билинг ўзи йўли,

Алплар, беклар кўрган борму Қозон каби?)

33. “Родословное древо тюрок Абулғазихана” номли монографияни ва “Абулғози Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” асарида феъл ва исм” мавзусида докторлик диссертациясини ёқлаган олим ким?

(Таниқли туркшунос С.И.Иванов Абулғозихоннинг “Шажарайи турк” асари бўйича кўп йиллар давомида тадқиқот иши олиб бориб, самарали меҳнатининг маҳсули сифатида “Абулғозихоннинг “Шажараи турк” асари

(“Родословное древо тюрков Абулгазихана”) номли монографиясини ёзди (1969), у 1970 йилда “Абулғози Баходирхоннинг “Шажарайи турк асарида феъл ва исм” мавзусида докторлик диссертациясини ёклады).

34. Абулғозийхон давлат тепасига келгандан сўнг кўп кишиларни амалга тайин этган дейилган, ана улар кимлар?

(Мунис ўзининг “Фирдавс ул-икбол” асарида ёзишича, Абулғозийхон давлат тепасига келгандан сўнг кўп кишиларни амалга тайин этган. “Ўзбекдин 360 кишига амал берди. Аларнинг 32 сига ўз ёнидан ўрин берди. Андоқким, икки шайх ул-ислом, икки қози, бир раис Сайид ота авлодидан, бир мутавалли, бир нақиб, тўрт оталик, тўрт инок, тўрт мироб, тўрт парвоначи, икки оқо икки арбоб, тўрт чигатой иноқи ва бир вазирким, холо меҳтар дерлар ва бир қушбеги, бу иккови ўринсиз хон ҳузуриди оёқ устида турдилар”).

35. Абулғозий ҳақида биографик маълумотлар қайси манбаларда кўпроқ берилган?

(Абулғозийнинг “Шажарайи турк” асарида, ҳар хил энциклопедияларда босилган мақолаларда А.Абражеевнинг “Родословное древо тюрков и его автор” (“Звезда Востока”.-1946.-№ 12.С 68-76) номли мақоласида, К.Ю.Осуповнинг диссертация ишида (“Абулгази и Хивинское ханство в первой половине XVII века”) ва А.Ю.Якубовскийнинг “Очерки по истории туркменского народа и Туркменистана VIII-XIX вв” номли асарида ҳам келтирилган).

36. Туркий халқларнинг тоифа ва уруғлари тарихини ўрганишда Абулғозийхоннинг қайси асарлари катта аҳамиятга эга?

(Абулғозийхоннинг “Шажарайи турк” ва “Шажарайи тарокима” асарларининг аҳамияти катта).

37. Абулғозийхон Хиванинг биринчи табиби номи билан ҳам машхур дейилган? Бунга сабаб нима?

(У хонлик даврида тиббиёт билан чуқур шуғулланган, узигача мавжуд бўлган тиббий рисола, асарларни тадқиқ этгани, жаҳон тиббиёти тарихидан хабардор бўлгани, эгаллаган билимини ҳаётга қўлагани маълум. Ана шу изланишлари, амалий фаолиятининг натижаси бўлган “Манофё ул-инсон” (“Кишиларнинг сиҳат-саломатликлари йўлида”) рисоласи катта аҳамиятга молик.

Хивалик машхур табиб ва муаррих Муҳаммад Юсуф Баёний “Шажарайи Хоразмшохий” асарида ёзади: “Абулғози бир асар битиб, унга “Шажарайи турк” деб ном қўйди. Бу киши табобат соҳасида ҳам моҳир эдилар. Мен у кишининг “Манофё ул-инсон” отлиғ тибга оид форсча таснифларини кўрдим”).

38. “Абулғозий ишлатган доривор ўсимликлар” (1970) рисоласи муаллифлари кимлар?

(Р.Собиров ва Х.Холматов ҳамкорлигида “Абулғозий ишлатган доривор ўсимликлар” (1979) чоп этилган).

39. Қайси муаллиф томонидан Абулғози Баҳодирхон ва у яшаб ижод этган давр ҳақида қандай асар яратилган?

(Шоир, драматург ва носир Эркин Самандар Абулғози Баҳодирхон ва у яшаб ижод этган давр ҳақида “Тангри кудуғи” тарихий ромалини (1996) яратган).

40. Ушбу келтирилган парча кимнинг асаридан олинган?

Кун бота бошлади. Абулғози султон Хусайнияга қайтиб, йўл анжомларини яна бир бор кўздан кечирди. Хуфтон намозини ўкиб, шаҳар ноғораси чалинишини кутишди. Таомилга кўра қалъа девори устида ҳар окшом ярмида ноғора чалиниб, дарвоза охириги марта очилиб-

ёпилади, кирадиганлар кириб, сайёхлар, турли эҳтиёж-мандлар чикиб кетди.

(Эркин Самандарнинг “Тангри кудуғи” тарихий романидан олинган).

41. Куйида келтирилган парча кимнинг асаридан олинган?

Аъёнлар ёнида буни кузатиб турган меъмор ва мусаввир Давлатёр ўйлади, энди Биби Нур эна кўлидан кишан олинди. Момо ер тасвирини бошқатдан ишлайди энди... Энди, иншооллох, муқаддас Энамиз озодлик, адолат ва саодат йўлига чиқдилар!

Эшак минишига одатланган оломон Ғирот отларда бесўнақай ўтирганча ўз дала-дашти томон кетиб борар, Абулғози Баҳодирхон уларни ҳаяжон билан кузатиб турар, ўз кўзларидан оқаётган ёшга парво қилмас эди!

(Шоир, драматург ва носир Эркин Самандарнинг “Тангри кудуғи” тарихий романидан олинган).

42. Ушбу келтирилган парча кимнинг асаридан олинган?

Сен онанг қорнида ҳомила эдинг?
Мана-мана сени кутардик ҳамма.
Айни ёз, юрт обод, эл доруломон,
Тўйга ҳозирланиб турарди Хива,
Дафъатан Урганчга ёпирилди ёғий,
Хивадан то Урганч етиб боргунча
Ўрус казаклари талаб қалъани,
Қизлар номусига этмиш тажовуз.
Бир қувват бахш этди Худойим менга,
Темурни кесгудай қиличим дами,
Ер тишлар эди ёв беролмайин дош.
Тирик қолганлари қочган сахрога,
Қувиб қатл айладим битта қолдирмай,
Сен зафар онида келдинг дунёга,

Шундан Абулғози қўйдим исмингни.

(Эркин Самандарнинг “Арабмуҳаммад Баҳодирхон” ўтмишга саёҳат. Икки қисмдан иборат тарихий фожеа асаридан олинган).

43. Қуйида келтирилган парча кимнинг қаламига мансуб ва асарнинг номи айтилинг?

Иншо бўлмоқ, падари бузруквор, дағи бахту тахтингиз устувор, дағи элимиз намудор, дағи салтанатимиз пойдор бўлғай! Ани кўрмоқ ва анга етушмак йўлида Оллоҳдин марҳаматлар тилаб, белин қаттуқ боғлаган ўғлунгуз Абулғози.

(Эркин Самандарнинг “Арабмуҳаммад Баҳодирхон” ўтмишга саёҳат. Икки қисмдан иборат тарихий фожеа асаридан олинган).

44. Ушбу шеъринг парча кимнинг қаламига мансуб?

Салтанат пойдор бўлғай деб доғи
Абулғози султон бежиз айтмаиш,
Давлат пойдорлиғи Сизнинг биландур.
Сизни асрамоқлик бобида ўйлаб,
Бир чора изланиш аркони давлат.

(Эркин Самандарнинг қаламига мансуб).

Беллашув якунини ҳакамлар маълум балл қўйиш билан якунлайдилар. Бунда жавобларнинг тўғрилиги, батафс иллиги ҳам эътиборга олинади. Ҳакамлар ҳайъатига адабиёт ўқитувчилари, адабиётшунослар, шоир ва ёзувчилар, тарихчилар, доришунослар, таржимонлар, журналистлар, тарих ва адабиёт билимдонлари тақлиф этилади. Голибларни совғалар билан тақдирлаш тавсия этилади. Совға тарикасида китоблар, гуллар ва эсдалиқлар топшириш мумкин.

**“Насрнавис ва тарихчи олим” номли китоб-суратли
кўرғазмани ташкил этиш учун материаллар**

Таклиф этилаётган китоб кўрғазмаси кутубхонада
ўтказиладиган тадбирларни тўлдиради.

Кўрғазма қуйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

**1. Абулғозий Баҳодирхон биографиясининг
саҳифалари.**

*Ҳеч подшоҳ ва амир ва ҳеч
ҳаким ва донишманд ўз тарихини ўзи
айтган эрмас турур. Бизнинг
юртимиз-нинг ҳавосиндин ва аҳли
Хоразмнинг бебизотлигининг ҳеч
замон да бўлмаган иш бўлди.*

Абулғозий Баҳодирхон

Бу бўлимга Абулғозий Баҳодирхон биографияси
берилган наشرлар қўйилади.

2. Абулғозий Баҳодирхон адиб ва давлат арбоби.

*Абулғозийхон Шарқ халқлари
тарихи, маданияти, адабиётининг
ўткир билимдони, шм-фанга эътиқод
қўйган, нодир меъморий ёдгорлик-
ларнинг яратилишида бевосита
ҳомийлик қилган маърифатпарвар
давлат арбоби ва олим адиб ҳамдир.*

Ҳ.Худойназаров

Бу бўлимга Абулғозий Баҳодирхоннинг ўзбек
тилидаги ва бошқа тиллардаги наشرлари қўйилади.

3. Абулғозий Баҳодирхон тиббиётшунос олим.

Китобларни назарга келтириб эрдик, мақсади гоҳо топилур эрди ва гоҳо топилмас эрди, улкин топилур эрди, ҳозир машаққат бирла ўртага келур. Шул сабабдин, иллатга илож қилмоқ учун, муътабар китоблардин ҳоҳлаб жам қилиб, ондин сўнг иллатларни баён қилдим.

Абулғозий Баҳодирхон

Бу бўлимга Абулғозий Баҳодирхоннинг тиббиётга оид насллари ва вақтли матбуотларда берилган манбалари қўйилади.

4. Ноёб қалам соҳиби.

Абулғозийхон қатор тарихий асарлар ижод этган ўз даврининг етук тарихнавис олими, давлат арбоби ва лашкарбоииси эди.

Қ.Муниров

Бу бўлимга тарихчи ва олимлар, адибларнинг Абулғозий Баҳодирхонга бағишлаб ёзган асарлари, олимларнинг у ҳақида ёзган илмий мақолалари қўйилади.

Кутубхоналарда ўтказиш мумкин бўлган тадбирлар туркуми

Китобхонлар конференцияси

1. “Шажарайи турк” тарихий-бадий обида, мемуар китоб.

2. “Шажарайи тарокима” туркман халқининг келиб чиқиши ҳақидаги манба.

3. “Абулғозий Баҳодирхон тарихчи олим” каби мавзуларда;

“Хоразмнинг маърифатпарвари” мавзусида китоб кўرғазмаси ва кўрғазмадаги адабиётлар обзори.

Мавзули кеча

1. “Абулғозий Баҳодирхон асарларида урф-одатларнинг тасвири ва унинг бадий қиммати”.

2. “Абулғозий Баҳодирхон асарларида этнографик маълумотларнинг берилиши”.

3. “Абулғозий Баҳодирхон асарларида ўлқанинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига оид маълумотларнинг акс эттирилиши”.

4. “Шоҳ ва табиб”.

5. “Абулғозийхон касалликларнинг олдини олиш учун юрт ободончилиги озодалик каби масалаларига ҳам давлат сиёсати сифатида эътибор қаратган шоҳ” каби мавзуларда

“Ўз даврининг билимдон тарихнависи”, “Абулғозий Баҳодирхон табиб” каби мавзуларда китоб кўрғазмаси ва кўрғазмадаги адабиётлар обзори.

Мунозара кечаси

1. “Шажарайи турк” асари ва у яратилган тарихий-маданий давр.

2. “Шажарайи турк” ва “Шажарайи тарокима” асарларининг бошқа манбаларни яратишдаги ўзига хос ўрни.

“Улуғ мутафаккир” мавзусида китоб кўргазмаси ва кўргазмадаги адабиётлар обзори.

Савол-жавоб кечаси

1. “Абулғозий Баҳодирхонни биласизми?”
2. “Абулғозий Баҳодирхон ким?”
3. “Абулғозий Баҳодирхоннинг фан ва маданиятни ривожлантиришга қўшган хиссасини биласизми?”

“Халқлар дўстлиги, тинчлигини улуғлаган адиб” мавзусида китоб кўргазмаси ва кўргазмадаги адабиётлар обзори.

Билимдонлар беллашуви

1. Абулғозий Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” асарида, баён ва тасвир, сажеъ, фольклор бадий услубининг ўзига хос акс эттирилиши.

2. Абулғозий Баҳодирхон яратган асарларни биласизми?

“У ўзбек тарихнавис олими” мавзусида китоб кўргазмаси ва кўргазмадаги адабиётлар обзори.

Давра суҳбати

1. “Абулғозий Баҳодирхон асарларида халқпарварлик, маърифатпарварлик ғояларининг улуғланиши”.

2. “Абулғозий Баҳодирхон асарларида тарихий ва этнографик, ўлканинг ижтимоий-иқтисодий аҳволига оид маълумотларнинг қаламга олинishi”.

“Абулғозий Баҳодирхон давлат арбоби” мавзусида китоб кўргазмаси ва кўргазмадаги адабиётлар обзори.

Учрашув кечаси

Асарларини нашрга тайёрлаганлар ва у ҳақида асар, илмий-монографик асарлар, илмий-тадқиқот, илмий мақолалар ёзган муаллифлар билан

1. Қозоқбой Маҳмудов
2. Қувомиддин Муниров
3. Эркин Самандар

4. Солий Ҳасанов ва бошқалар

“Абулғози Баҳодирхон тарихчи ва адиб”, “У ўз даврининг давлат арбоби”, “Абулғозий атоқли тарихнавис” каби мавзуларда китоб кўргазмаси ва кўргазмадаги адабиётлар обзори.

Хотира ва қадрлаш соати

1. “Тарихини улуғлаган давлат арбоби”.
2. “Асарлари барҳаёт адиб”.
3. Умри боқий адиб”.
4. “Ўз вақтида тарихини яратган олим”.

“Маънавиятгимиз сарчашмаси”, “Ўчмас номинг жаҳонда”, “Мангуликка дахлдор адиб” каби мавзуларда китоб кўргазмаси ва кўргазмадаги адабиётлар обзори.

“Абулғозий Баҳодирхон тарихчи олим ва давлат арбоби” рукни остида картотека тузиш, алоҳида нашрлари, у ҳақидаги материаллар билан, шунингдек, маҳаллий вақтли матуботда чоп этилган манбалар билан картотекани бойитиб бориш.

Қатнашувчилар: жойлардаги “Маънавият ва маърифат” жамоатчилиқ марказлари, “Олтин мерос”, “Соғлом авлод учун”, “Маҳалла”, “Нуроний”, “Истеъдод” жамғармалари вакиллари, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, хотин-қизлар кўмиталарининг вакиллари, диншунослар, файласуфлар, тарихчилар, географлар, тилшунослар, адабиётшунослар, педагоглар, тиббиёт ходимлари, этнографлар, фольклоршуносларни, “Ўлкашунослик” музейи ходимларини, журналистлар, шоир ва ёзувчилар, тарих ва адабиёт билимдонларини, маданият ходимлари ва кенг китобхонлар оммасини жалб қилиш мақсадга мувофиқ

Адабиётлар

Баходирхон Абулғозий. Шажарайи турк: Ўрта ва катта мактаб ёшидаги болалар учун /Масъул мухаррир ва сўз боши муаллифи Б.А.Аҳмедов; Нашрга тайёрловчилар: Қ.Муниров, Қ.Маҳмудов.-Т.: Чўлпон, 1992.-192 б.

Баходирхон Абулғозий. Шажарайи тарокима /Нашрга тайёрловчи Қ.Маҳмудов.-Т.: Чўлпон, 1995.-48 б.

* * *

Абулғозий //Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёти тарихи: К.2 (XVII асрдан XX асрнинг иккинчи ярмигача) Қайта ишланган 3 - нашри.-Т.: Ўқитувчи, 1980.-Б.27-32.

Абулғозий Баходирхон //Ўзбекистон педагогикаси: 2 жилдлик. Ж.1. /Тузувчи муаллифлар: К.Ҳошимов, Сафо Очил; Таҳрир хайъати М.Хайруллаев ва бошқ.-Т.: Ўқитувчи, 1995.-Б.287-312.

Абулғозий Баходирхон асарлари илмий-педагогик манба сифатида //Ҳасанов С. Хоразм маърифати олам кўзгуси /И.О.Обидовнинг умумий таҳрири остида.-Т.: Ўқитувчи, 1996.-Б.199-216.

Абулғозийхон //Буюк сиймолар, алломалар: (Марказий Осиёлик машҳур мутафаккирлар, донишмандлар ва адиблар). 3-китоб /Масъул мухаррир М.М. Хайруллаев.-Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1997.-Б.36-39.

Абулғозийхон //Маънавият юлдузлари: (Марказий Осиёлик машҳур сиймолар, алломалар, адиблар) /Масъул мухаррир М.М.Хайруллаев.-Тулд. қайта нашр.-Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1999.-Б.274.-277.

Абулғозий Баходирхон //Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1 жилд. А-Бешбалик /Таҳрир хайъати: М.Аминов, Б.Аҳмедов, Ҳ.Бобоев ва бошқ. - Т.: Ўзбекистон

миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2000.-
Б.57-58.

Абулғозийхон //Маънавият юлдузлари: (Марказий
Осиёлик машхур сиймолар, алломалар, адиблар) /Тўплов-
чи ва масъул муҳаррир М.М.Хайруллаев. – Тўлд. қайта
нашр. - Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти,
2001.-Б.291-294.

Абулғозийхоннинг ҳаёти ва фаолияти //Муниров Қ.
Хоразмда тарихнавислик (XVII-XIX ва XX аср бошлари).-
Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 2002.-Б.23-27.

“Шажарайи турк”, “Шажарайи тарокима” ва “Ман-
офеъ ул-инсон” //Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик
(XVII-XIX ва XX аср бошлари).-Т.: Адабиёт ва санъат
нашриёти, 2002.-Б.27-30.

Шоҳ ва табиб //Ғойибов М. ва бошқ. Хива табобати
/М.Ғойибов, Рўзимбой Ҳасан, Олимжон Раззок /Махсус
муҳаррир А.Усмонхўжаев.-Т.: Абу Али ибн Сино номи-
даги тиббиёт нашриёти, 1995.-Б.16-20.

Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик: (XVII-XIX ва
XX аср бошлари).-Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 2002.-
192 б.

Самандар Эркин. Тангри қудуғи: Тарихий роман
/Муҳаррир ва сўз боши муаллифи Асрор Самад.-Т.:
Камалак, 1996.-396 б.

Худойназаров Ҳ. “Шажарайи турк” ва унинг урга-
нилиши.-Т.: Ўқитувчи, 1993.-125 б.

Худойназаров Ҳ. Абулғозий Баҳодирхон ғарихчи ва
адиб.-Т.: Ўзбекистон, 1994.-51б. - (Шарк мутафаккирлари).

* * *

Исмоил Бекжон. “Шажарайи турк” қачон ёзиб тугал-
ланган //Ўзбекистон адабиёти ва санъати.-1994.-2 сент.

Махмудов М. Абул Ғози Баҳодирхон “Шажарайи тарокима” (Ўғуз турклари тарихи: [Теран томирларимиз] //Иқтисод ва ҳисобот.-1993.-№9.-Б.76-78.

Самандар Эркин. Арабмуҳаммад Баҳодирхон: Икки қисмдан иборат тарихий фожиа: [Драма] //Шарк юлдузи.-2002.-№2.-Б.74-108.

Самандар Эркин. Тангри кудуғи: [Роман] //Шарк юлдузи.-1995.-№5-6.-Б.6-126.

Холбеков М. “Шажарайи турк” фаранг тилида //Ўзбекистон адабиёти ва санъати.-1991.-12 июль.

Холбеков М. “Шажарайи турк” фаранг тилида: [Маданий меросимиз] //Фан ва турмуш.-1992.-№1.-Б.11.

Қодиров Р., Алимова Р. Аждодларимиз хикояси //Ўзбекистон адабиёти ва санъати.-1992.- 24 апр.

Босишга рухсат этилди 2005 йил “13”07.2005 й
Бичими 60x84 нащр. т.3. Адади 200 нусха. Буюртма № 104

Тошкент, Х.Сулаймонова кўчаси, 33. Алишер Навоий
номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси босмахонасида
чоप этилди